

POLITICA NAȚIONALĂ A IMPERIULUI RUS ÎN BASARABIA ȘI LIMBA ROMÂNĂ

Dr. Gheorghe NEGRU

NATIONAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN Bessarabia AND THE ROMANIAN LANGUAGE

The study represents an overview of the evolution of the national policy of the Russian Empire in Bessarabia and the attitude of the imperial dignitaries towards the Romanian language in the 19th century. The author points out the features of the national policy of the Russian emperors, but also highlights some common elements: the policy of the tactic "capitulation", which lasted, broadly, until in the 1960s of the 19th century, with a view to encapsulate and homogenize Bessarabia within the Russian Empire. After 1866, when gradually implying the Romanian danger, all types of Bessarabian schools that have been founded in the first half of the 19th century, in which either there was taught the Romanian language (Parish primary schools) or the Romanian language was a school discipline (Gymnasium and Theological Seminary of Chisinau, a series of County schools) have been closed.

1. Autonomia limitată a Basarabiei și statutul limbii române

Perioada de până la începutul secolului XIX, inclusiv anii de domnie a țarului Alexandru I (1801-1825), este considerată de către autorii care au cercetat istoria Imperiului Rus drept un rubicon. Până atunci autoritățile imperiale au dat dovadă, în politica lor față de popoarele alogene, de „moderație și toleranță”, în cazul în care acestea manifestau o minimă loialitate și nu opuneau rezistență armată. În aceste situații, demnitarii ruși n-au insistat asupra asimilării forțate a popoarelor din teritoriile nou-anexate, dimpotrivă, s-au angajat să le „respecte tradițiile politice, culturale și religioase”¹.

De o astfel de atitudine s-au bucurat, în secolul XVIII, Estonia, Letonia, Polonia. În mod asemănător s-a comportat administrația țaristă în Lituania, după anexarea acesteia în 1795; în Finlanda, după anexarea din 1809; în Polonia, după proclamarea acesteia, în 1815, drept „Regat al Congresului”. O excepție a constituit Bielorusia, care a devenit parte integrantă a Imperiului Rus în 1793, după cea de-a doua împărțire a Poloniei, și Ucraina, anexată de

facto la Imperiul Rus la sfârșitul secolului XVIII, ele fiind considerate drept „teritorii rusești” și deci supuse „legitim”, imediat după „revenirea” în „familie”, rusificării².

Basarabia, partea de răsărit a Principatului Moldova, anexată la Imperiul Rus după războiul ruso-turc din 1806-1812, s-a bucurat inițial, ca și celelalte teritorii neruse, dar într-un mod diferit de fiecare dintre ele, de o autonomie limitată, garantându-i-se formal respectarea tradițiilor, utilizarea „legilor locale” și a limbii române în administrație și judecătoria. Aceste principii au fost reflectate în Regulamentul privind instituirea administrației provizorii în Basarabia din 23 iulie 1812 și, mult mai detaliat, în Regulamentul organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818. În baza ultimului document, limba română devenea aproape egală în drepturi cu limba rusă. Doar în instituțiile polițienești și în relațiile cu centrul imperial era utilizată exclusiv limba rusă. În schimb, judecarea litigiilor civile și de trasare a hotarelor moșiilor se efectua numai în limba română.

Însă, în baza acestor norme juridice, nu au fost elaborate și modalități concrete de aplicare a lor, care să fie asigurate financiar, ceea ce a generat tensiuni și disfuncții între diverse instituții din Basarabia³. În plus, mai ales după numirea în anul 1823 a lui M. Voronțov în funcția de guvernator general al Novorosiei și rezident plenipotențiar al Basarabiei, articolele Regulamentului din 1818 referitoare la funcționarea limbii române și la autogovernarea Basarabiei au fost neglijate și, treptat, anulate. În 1824, de exemplu, din „ordinul autorităților superioare”, este desființat „biroul moldovenesc” din cadrul guvernului regional din Basarabia. Astfel, limba rusă devine unica limbă de lucru a acestei instituții, chiar dacă Regulamentul din 1818 stabilea utilizarea expresă a ambelor limbi – rusă și „moldovenească”. Procesul de revizuire a Regulamentului din 1818, care a început în timpul țarului Alexandru I, a culminat cu anularea, la 29 februarie 1828, în perioada domniei lui Nicolai I (1825-1855), a autogovernării Basarabiei și cu transformarea limbii ruse în unica limbă oficială.

2. Țarul Nicolai I: intransigență naționalistă și „cedări” tactice

Unii autori consideră că înscăunarea în 1825 a țarului Nicolai I – „un model de monarh absolut și autocrat” – constituie „începutul schimbării lente a politicii ruse față de populațiile alogene”, „începutul naționalismului rus”⁴. În 1832, după revoluția

² *Ibidem*, p. 153-154.

³ Gheorghe Negru, „Constituția” de la 1918 și funcționarea limbii române în instituțiile juridice și administrative din Basarabia, în: *Destin Românesc*, Serie nouă, nr.2, 2006, p. 81-87.

⁴ Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 155-156.

¹ Henry Bogdan, *Histoire des peuples de l'ex – URSS du IXe siècle à nos jours*, Perrin, Paris, 1993, p. 151-152.

poloneză din 1830-1831, la care a aderat și Lituania, Regatul Poloniei devine parte integrantă a Imperiului Rus. În același an a fost închisă universitatea din Vilnius, iar Nicolai I intenționa să redenumescă orașul Vilnius în „orașul diavolului”. În 1840, urmărind aceleași scopuri de rusificare, Lituania și Bielorusia au fost reunite administrativ și numite „teritoriul din Nord-Vest”⁵.

Spre deosebire de polonezi și lituanieni, care s-au revoltat împotriva opresiunii imperiale rusești, românii din Basarabia, fiind încă prea departe de societățile moderne sau premoderne din Europa, au manifestat constant o atitudine loială față de țară și autoritățile imperiale ruse. Dar acest fapt nu i-a ajutat să-și salveze sistemul de autonomie limitată și limba română, evitând astfel rusificarea, cum au reușit atunci, de exemplu, finlandezii, care, manifestând aceeași loialitate, și-au păstrat propriile instituții și drepturi. Este evident că demnitarii Imperiului Rus, ca de altfel și funcționarii tuturor imperiilor, țineau cont nu doar de loialitatea popoarelor ocupate, ci și de capacitatea și determinarea acestora de a-și apăra limba și valorile culturale naționale⁶. De aceea autoritățile de la Petersburg i-au pedepsit și pe cei puternici, care nu doreau să se supună, și pe cei slabi, care nu erau suficient de bine organizați pentru a opune rezistență. Din acest motiv, anularea Regulamentului din 1818 și a statutului autonom al Basarabiei nu a avut un ecou în satele cu țărani analfabeți, generând doar nemulțumirea și înstrăinarea boierilor conștienți.

În pofida prevederilor legii din 29 februarie 1828, Nicolai I nu a îndrăznit să scoată în totalitate din uz „limbile locale”, forțând astfel rusificarea. Politica „cedărilor tactice”, aplicată cu succes de către „liberalul” Alexandru I, a continuat, la o scară mai mică, și în anii de domnie a „reacționarului” Nicolai I. Sancționând, la 15 iunie 1836, Legea Consiliului de Stat „Cu privire la facilitarea demersurilor către instanțele de judecată ale locuitorilor Regiunii Basarabia care nu cunosc limba rusă”, Nicolai I și-a „corectat” propria lege din 29 februarie 1828. Spre deosebire de legea din 1828, care prevedea, de fapt, obligativitatea limbii ruse, cea din 1836 permitea moldovenilor să fie interogați, în procesele penale și de instrucție, timp de 7 ani, în limba română, să înainteze petiții, explicații, declarații în aceeași limbă. La fel și în procesele civile, localnicilor li s-a dat dreptul să prezinte documente în limba română, dar dublate de o traducere în limba rusă, ei fiind responsabili de exactitatea traducerii. Această „favoare” acordată românilor basarabeni, venită în urma

⁵ *Ibidem*.

⁶ Gheorghe Negru, *Cu privire la statutul politico-juridic al Basarabiei în cadrul Imperiului Rus (1812-1828)*, în: *Analele ATIC-2003*, vol. II (V), Chișinău, 2003, p. 370-373.

solicitării de la 1833 a boierilor, era o recunoaștere a imposibilității aplicării *de facto* a prevederilor legii din 1828, în condițiile în care populația nu cunoștea deloc limba rusă.

Pe termen scurt, legea din 1836 contravenea spiritului doctrinei „naționalității oficiale” din 1833, care stipula promovarea limbii, culturii și instituțiilor rusești, a ortodoxiei și a obedienței față de țară. Dar pe termen lung, ea urmărea, ca și promulgarea de către Alexandru I a Regulamentului din 1818, înglobarea și omogenizarea Basarabiei în cadrul Imperiului Rus.

Politica micilor „cedări”, efectuate aproape exclusiv în domeniul învățământului, a continuat atât pe timpul lui Nicolai I, cât și în primul deceniu de domnie al țarului Alexandru II (1855-1881). În acești ani s-a permis deschiderea școlilor parohiale cu predare în limba română în satele din Basarabia și predarea disciplinei școlare „limba moldovenească” în școlile județene din Chișinău, Hotin, Bălți, Soroca și la gimnaziul din Chișinău. În toate aceste tipuri de școli s-a încercat, mai întâi, ca predarea să se facă exclusiv în limba rusă, iar printre disciplinele școlare nu se număra și „limba moldovenească”. Doar eșecul predării în rusește în școlile parohiale, demersurile efectuate de boieri, încrederea că limbile materne pot fi utilizate ca mijloc de „apropiere de Rusia”, a determinat autoritățile să facă „concesiile” sus-menționate⁷.

3. Apariția „pericolului românesc”, consolidarea „naționalismului rusesc” și schimbarea paradigmei în politica națională a Imperiului Rus

Această „toleranță” a demnitarilor imperiali față de „specificul local” din Basarabia a durat până în 1866. Între timp, odată cu crearea statului unitar român, s-a modificat și atitudinea funcționarilor țariști față de realitățile „specifice” din acest teritoriu. Faptul că populația din Basarabia „încă nu însușise limba rusă” era deja interpretat ca o „diversiune” sau ca o manifestare a „separatismului”. Trăsătura caracteristică a Basarabiei, în perioada de după unirea din 1859, semnalată în rapoartele înalților demnitari ai Imperiului Rus către țară, era „vecinătatea ei cu Moldova” și faptul că tinerii cu studii superioare din Basarabia „visau la o Românie unită”. De acum înainte contracararea „pericolului românesc” va deveni o obsesie a politicii naționale a Imperiului Rus în Basarabia.

Crearea statului român la sfârșitul anilor '50 - începutul anilor '60 ai secolului XIX a coincis cu consolidarea „naționalismului rusesc” și a politicii „expansioniste” în Asia Centrală. Aceasta a condus la o „înăsprire a politicii rusești față de populațiile

⁷ Idem, *Școala țaristă - instrument de rusificare a românilor din Basarabia (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, în: *Destin românesc*, 1996, nr. 1, p.38-52.

alogene și, mai ales, față de cei care erau mai apropiați de ruși prin tradițiile lor culturale și religioase”. „Noua politică”, inaugurată imediat după insurecția poloneză din ianuarie 1863, a fost cel mai consecvent aplicată în anii domniei țarului Alexandru al III-lea (1881-1894) și a lui Nicolai al II-lea (1894-1917). În timpul lui Alexandru al III-lea, panslavismul a pregătit terenul pentru un naționalism rusesc intransigent, al cărui purtător de cuvânt era procurorul general al Sfântului Sinod, Constantin Pobedonoshev, adept al unității de gândire în Rusia; această unitate de gândire trebuia să se bazeze pe unitatea de limbă, unitatea de credință, unitatea politică în jurul țarului autocrat. Țarul Alexandru III a fost astfel primul suveran naționalist al acestei Rusii care devenise acum un imperiu în sensul imperialist și colonialist al termenului⁸.

În opinia lui Geoffrey Hosking, rusificarea a fost expresia crizei Imperiului Rus, care s-a manifestat odată cu înfrângerea în Războiul Crimeei și, în special, după insurecția polonezilor din 1863-1864. În aceste condiții, Alexandru II înlocuiește „politica civică” cu una „etnică”, cu scopul de a modela Imperiul Rus într-un stat-națiune asemănător statelor moderne europene. „Autoritățile, a subliniat acesta, au încercat să transforme Imperiul în *Rusia* prin procesul de rusificare, și anume prin obligarea celorlalte etnii de a accepta limba rusă, religia rusă, legile și structurile administrative ruse, și/sau printr-un aflux de imigranți. Niciunul dintre aceste procese nu a început efectiv la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar acela a fost momentul când ele au fost reformulate sub aspectul unei politici guvernamentale mai mult sau mai puțin consistente, politică urmărită cu scopul declarat de a conferi unui imperiu în pericol liantul unei identități etnice unice”⁹.

Politica de rusificare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu a fost declanșată simultan în toate regiunile naționale ale Imperiului Rus, ci în ani diferiți și din motive diferite. Primele victime ale „naționalismului rusesc” din această perioadă au fost, desigur, polonezii și lituanienii care, la fel ca și în anii 1830, au încercat să-și recapete libertatea cu armele în mână. După 1863, Polonia devine un oarecare teritoriu aflat sub supravegherea nemijlocită a țarului și administrat de un funcționar rus. Mai apoi, în perioada lui Alexandru III, această țară își pierde până și numele, fiind redenumită „provincia Vistula”¹⁰.

Tot atunci, chiar în anul insurecției poloneze, autoritățile imperiale au inițiat persecuțiile împotriva limbii și culturii ucrainene, adoptând o hotărâre

care interzicea publicarea ziarelor și revistelor în limba ucraineană. În 1876 a urmat o altă hotărâre, prin care era interzisă publicarea cărților în limba ucraineană (cu excepția documentelor istorice și a operelor literare vechi)¹¹.

Românii din Basarabia au fost și ei printre primele victime ale politicii de rusificare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după polonezi, lituanieni, ucraineni, chiar dacă nu s-au numărat printre răsculați, cu toate că nu erau apropiați cultural și lingvistic de ruși, cum erau ucrainenii. A existat însă un motiv care a alarmat autoritățile Imperiului Rus nu mai puțin decât răscoala polonezilor sau perspectiva transformării ucrainenilor într-o națiune aparte de cea rusă – așa-zisul pericol al „românizării Basarabiei”.

4. Manualele românești ale lui Ioan Doncev – pretext pentru suspendarea predării „limbii moldovenești” în școlile din Basarabia în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea

Evenimentele care au condus la intensificarea, în 1866, a politicii de rusificare în Basarabia s-au derulat în felul următor. În 1862, profesorul de la gimnaziul din Chișinău Ioan Doncev, la solicitarea episcopului Circumscripției de Învățământ Odesa și a directorului Direcției școlilor din Basarabia, a finalizat scrierea manualelor „Cursul primitiv de limba rumâni” și „Abecedă rumâni”. Manualele, după cum rezultă din avizele întocmite, contribuiau la sincronizarea etnoculturală a românilor din Basarabia cu cei din România, familiarizându-i pe elevii din Basarabia cu scrisul în grafie latină. Alarmat de o asemenea perspectivă, ministrul Instrucțiunii, secretarul de stat Golovnin, a respins, în 1863, demersul lui Ioan Doncev privind publicarea acestor manuale. În 1865, disperat din cauza deciziei autorităților, Ioan Doncev publică manualele pe cont propriu. Deoarece manualele fuseseră permise de cenzura imperială, exista posibilitatea difuzării lor libere și, în felul acesta, al „românizării” elevilor basarabeni. În februarie 1866, la propunerea ministrului Instrucțiunii, Golovnin, în contradicție cu practica anterioară de peste 30 de ani și cu avizele pozitive ale Direcției Școlilor din Basarabia, Circumscripției de Învățământ Odessa, Ministerului Instrucțiunii, Consiliul de Stat al Imperiului Rus adoptă hotărârea „Cu privire la suspendarea predării limbii moldovenești la gimnaziul din Chișinău”. Această hotărâre a fost urmată de o serie de alte decizii ale altor instituții centrale și locale, ele culminând cu cea a Ministerului Instrucțiunii Publice, din 3 februarie 1871, prin care „limba moldovenească” era eliminată din toate școlile județene din Basarabia (Chișinău, Orhei, Bălți, Soroca, Hotin). Astfel

⁸ Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 159-160.

⁹ Geoffrey Hosking, *Rusia - popor și imperiu, 1552-1917*, Iași, Polirom, 2001, p. 335-336.

¹⁰ Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 161.

¹¹ *Ibidem*, p. 162.

a început excluderea limbii române din școlile din Basarabia și intensificarea politicii de rusificare în a doua jumătate a secolului XIX¹².

5. Elaborarea strategiei rusificării „alogenilor creștini” din cadrul Imperiului Rus în anii 1866-1870

În 1866, ministrul instrucțiunii din Imperiul Rus a inițiat discuții în cadrul unui Consiliu special, alcătuit din specialiști cunoscuți în epocă, referitoare la „instruirea alogenilor”. Discuțiile, extinse în subcomisii și în consiliile școlare locale, au continuat aproape 3,5 ani. O persoană a fost delegată în Algeria pentru a studia funcționarea școlilor organizate de guvernul francez pentru populația islamică, adunându-se, totodată, și informații cu privire la starea școlilor din India britanică. În iulie 1869, toate documentele adunate și opiniile expuse au fost publicate într-un volum aparte. În cele din urmă, la 2 februarie 1870, s-a făcut bilanțul acestei munci, au fost sintetizate opiniile și ideile și a fost adoptată hotărârea Consiliului de pe lângă ministrul instrucțiunii publice privind „instruirea alogenilor care locuiesc în Rusia”. Hotărârea relevă cu claritate că scopul instruirii tuturor alogenilor Imperiului Rus, divizați în două mari grupuri: creștini și tătari-musulmani, era „rusificarea totală”. Documentul reprezintă, de fapt, un concept și o strategie a rusificării, descriind cu scrupulozitate cum trebuie să fie organizat procesul de instruire a copiilor alogeni „foarte puțin rusificați și care aproape că nu cunosc limba rusă”, a alogenilor care locuiau împreună cu rușii și, în sfârșit, a celor care erau „suficient de rusificați”. Pentru prima categorie se preconiza înființarea „școlilor speciale” cu predarea în graiul matern, pentru a doua – organizarea școlilor elementare comune cu predarea în limba rusă, iar pentru a treia – constituirea școlilor elementare „în baza principiilor comune pentru școlile rusești”¹³.

6. „Cum să-i rusificăm cât mai repede pe moldovenii din Basarabia?”: Discuții ale înalților demnitari ai Imperiului Rus din a doua jumătate a anilor ’80 ai secolului al XIX-lea

După elaborarea, în anii 1866-1870, a unei strategii privind „rusificarea alogenilor” în general,

demnitarii Imperiului Rus au discutat, în a doua jumătate a anilor ’80 ai secolului XIX, posibilitatea intensificării procesului de rusificare a românilor din Basarabia. Discuțiile au început în 1886, după ce guvernatorul general provizoriu al Odesei, H. Roop, a vizitat Basarabia și i-a raportat țarului că moldovenii de la sate „aproape pretutindeni nu puteau cu desăvârșire, sau poate că nici nu doreau, să răspundă rusește la întrebările care li se puneau”, subliniind importanța identificării unor baze pentru învățământul popular de aici care să contribuie la rusificare.

În legătură cu această propunere, țarul a notat următoarele: „Extrem de indicat”. În baza deciziei Consiliului de Miniștri din 10 martie 1887, despre doleanța țarului a fost informat ministrul afacerilor interne și ministrul instrucțiunii care, la rândul lor, au cerut informații și propuneri de la o serie de alte instituții subordonate. În sfârșit, la ședința Consiliului de Miniștri din 21 martie 1889 au fost discutate opiniile și propunerile venite de la aceste instituții și persoane oficiale. S-a constatat că ideea de a deschide un „număr important” de școli parohiale din mijloacele „populației locale” nu putea fi realizată în acel moment. Moldovenii, majoritari în raport cu etniile conlocuitoare, nu conștientizau necesitatea învățării limbii ruse. În afară de aceasta, clerul „local” nu fusese instruit în școli rusești și era sărac, ceea ce nu permitea aducerea slujitorilor cultului din guberniile rusești. Din aceste considerente, procesul de rusificare trebuia să se înfăptuiască treptat, în baza școlilor primare sătești de sub egida Ministerului Instrucțiunii. Aceste școli primare, împreună cu școala de fete și seminarul teologic din eparhia Chișinău, urmau să pregătească preoți locali și femei care să cunoască limba rusă, iar prin intermediul lor să „introducă limba rusă drept limbă vorbită în familiile clericilor de la sate”. Cu timpul, școlile respective, au menționat demnitarii prezenți în ședința din 21 martie 1889, „cu siguranță vor aduce rezultatele scontate în acțiunea de rusificare a guberniei Basarabia”, creând astfel condițiile pentru numirea în funcțiile administrative de la sate doar a persoanelor cunoscătoare de limbă rusă.

După cum se poate constata din documente, politica de rusificare nu a fost abandonată total nici chiar în perioada revoluției ruse din 1905, a avut consecințe nefaste pentru limba, cultura și identitatea românească din Basarabia, dar, în mod paradoxal, a contribuit la consolidarea etnică românească și la apariția mișcării naționale în Basarabia.

Utilizată pentru a consolida Imperiul Rus, aflat într-o criză continuă, politica de rusificare a contribuit, în definitiv, la erodarea și prăbușirea lui.

¹² Gheorghe Negru, „Cazul Donceev” și eliminarea „limbii moldovenești” din Gimnaziul Regional din Chișinău (1866), în: *Destin Românesc*, Serie nouă, nr.3-4, 2006, p. 220-228.

¹³ *Idem*, *Documente privind politica învățământului în Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, *Revista de istorie a Moldovei*, 1995, nr. 3-4, p. 111-114; *Idem*, *Școala țaristă – instrument de rusificare a românilor din Basarabia (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, în: *Destin românesc*, 1996, nr.1, p.38-52.